RESURSE DE EXPRESIVITATE LITERARĂ ALE GENULUI GRAMATICAL: MASCULIN *VS* FEMININ

Raluca Miruna SOISUN
CZU: 811.135.1′366.521/.522 **prof.mirunasoisun@yahoo.com**

Genul substantivelor românești s-a stabilizat în primele decenii ale sec. XX, iar substantivele noi se încadrează în clasele morfologice existente. Un substantiv exprimă, prin categoria genului, particularități de conținut privitoare la deosebirile de sex ale persoanei. Se recunoaște astăzi că un cuvânt determină alte reprezentări, alte asociații și alte reacții emoționale imediate, dacă este substantiv de gen feminin sau de gen masculin.

GALR (2005) precizează preferințele selective ale clasării substantivelor în raport cu particularitățile semantice motivate „de străvechi concepții animiste” și indică un număr redus de substantive derivate sau compuse „afective”: *buftea, mutulică, gură-cască, încurcă-lume, papă-lapte, pierde-vară, târâie-brâu* [1, p. 65-66]. GALR de bază (2016) le repartizează la genul comun „clasă de substantive marcate, în general afectiv, care fără nicio modificare de formă, pot fi folosite atât în contexte de masculin, cât și de feminin (*un/o gură-cască, un/o haplea, acest/această papă-lapte*)” [2, p. 662]. Se pot da și alte exemple: *zgârie-brânză, coate-goale, vorbă-lungă, fluieră-vânt* etc.

Genul, care reprezintă traducerea în gramatică a sexului, transmite ceva din gândirea arhaică, cum consideră Edgar Papu: „Perpetuarea sa se manifestă, însă, nu cum s-ar crede, ca o simplă reminiscență sau ca rugina unei inerții a limbajului, ci ca o generatoare vie de trăiri și de efective intuiții” [3, p. 8]. Abundența substantivelor feminine, de multe ori articulate hotărât, (*pădurea, marea, luna, steaua, apa, valea, prăpastia, stânca, floarea*) și natura în ipostază de iubită, logodnică, mireasă, îl determină pe estetician să releve „principiul feminin la Eminescu”. O analiză stilistică poate identifica diferența dintre *pădure* (substantiv feminin) și *codru* (substantiv masculin), *lună* (substantiv feminin) și *soare* (substantiv masculin).

Unele substantive masculine pot primi terminație feminină, care le schimbă percepția, pentru că aceasta comunică afecțiune și protecție:

băiat>băieţică; bade>bădiţă, bădică, bădicuţă; moş>moşulică. Similar, se exprimă simpatia la numele proprii de gen masculin: *Ion>Ionică, Marin>Marinică, Mircea>Mirciulică, Petru>Petrică, Ştefan>Ştefăniţă*. În stilul beletristic diferența dintre diminutivele *Ştefănuţ, Ştefănel* sau *Ştefănică, Ştefăniţă* poate calibra gradul de afecțiune sau ajută prozodiei. Dimpotrivă, substantivele feminine care dobândesc prin sufixare un aspect masculin devin peiorative: *fată>fătoi, babă>băboi, babetă.*

Când substantivele masculine nume de familie primesc forma genului opus, cum se întâmplă la Caragiale, ele exprimă ironia sau deprecierea autorului: „Rămânea Mitică Dăscălescu, iar repetent, cu toate că ține la el atât mamița sa, *Dăscăleasca* la care ține *Piscupeasca*, la care ține *Sachelăreasca*, la care ține *Iconomeasca*, la care ține *Diaconeasca*, la care ține *Preoteasca*, la care ține mult grațioasa *Popeasca*, la care țin foarte mult eu, la care... (*Lanțul slăbiciunilor*). D. Irimia consideră că „mai ales substantivele feminine articulate” sunt expresia „unui anumit grad de intimitate în relațiile sociale” [4, p. 37], care ar impune rigoarea.

Interesantă este situația substantivelor care denumesc bărbați, dar au terminație feminină. Ele pot fi grupate în funcție de semele comune în două categorii: *agă, bulibașă, papă, popă, pașă, rigă, vlădică, vodă,* pe de o parte, și *beizadea, calfă, caracudă, caraculă, catană, călăuză, patrulă, santinelă, slugă,* pe de alta. Primele sunt substantive masculine care pun în evidență puterea și autoritatea, celelalte sunt feminine și exprimă supunerea ierarhică sau o devalorizare semantică: *caracudă* „om fără însemnătate într-un partid sau o adunare” (poreclă dată de junimiști colegilor inactivi), *caraculă* „paznic de închisoare”. Renunțarea la terminația feminină (*rigă* înlocuit de *rege*) și crearea dubletelor *călăuză/călăuz, caraculă/caraculaș* și *vlădică/vlădic,* în registrul oral al comunicării, reprezintă o tentativă de realizare a concordanței cu masculinul obișnuit.

În 1933, lingvistul Jacques Byck aduce în discuție „femininul peiorativ” [5, p. 93-95]. Acesta observă, din examinarea poreclelor românești, că numeroase substantive feminine desemnează și pe bărbații care au defecte: *surdilă<surd, cârneală<cârn, mutulică<mut, sucilă<sucit.* Procedeul este însă folosit de I. Creangă în *Povestea lui*

Harap-Alb pentru a sugera, nu un defect, ci o particularitate a unor personaje fantastice: *Ochilă, Gerilă, Setilă, Flămânzilă, Păsări-Lăți-Lungilă,* ca și *Murgilă* sau *Zorilă* la Vasile Alecsandri în *Sânziana și Pepelea*. Femininele formate de la masculine și folosite pentru ambele sexe, *găgăuță<găgăuț* și *nătăfleață<nătăfleț,* având o valoare peiorativă mai bine marcată, devin mai expresive și uneori, amuză: „Pară mălăiață/În gura lui *Nătăfleață*”. Un băiețel cu părul roșcat și cu pistrui, poreclit *Morcoveață* sau unul mic de statură, *Mogâldeață*, devin simpatici.

După 1944, promovarea ateismului a condus la înlocuirea în limbajul oficial a substantivului compus *Moș Crăciun* (aluzie la sărbătoarea creștină) cu *Moș Gerilă*, care trimite la un fenomen al iernii. O fiziologie contemporană despre „omul nou”, „produs al imbecilizării comuniste, dar și al postcomunismului decerebrat, consumator de deșeuri, idolatru al «ratingului», ignorant euforic, abrutizat de ideologie, mode și pofte” (Andrei Pleșu) este *Ghidul nesimțitului* de Radu Paraschivescu [6, 200 p.], cu un prolog în versuri de Șerban Foarță și cu un cuvânt de întâmpinare de Andrei Pleșu [6, p. 5-6]. Textul poetului se numește *balada lui nesimțilă* (fără majuscule). *Nesimțilă* e de disprețuit mai mult decât *Nesimțitul.*

Studiul lui J. Byck semnalează o lungă serie de substantive feminine devenite porecle pentru bărbații urâți sau răi: *ciumă, lepră, holeră, gâlmă, stârpitură, lepădătură, căzătură*. Sunt folosite astăzi în injurii și apostrofări*: ciuma roșie*, metaforă pentru un partid politic sau un membru al său, (aluzie la comunism), *râmă politică, gândac politic*. Din vocabularul tradițional sunt în uz: pentru omul leneș: *putoare*, pentru cel moale, *balegă*, pentru cel rapace, *lipitoare*. Asocierea sensului cu structura fonică mărește expresivitatea unor vocabule ca: *scârbă, scârnăvie, spurcăciune, bâzdâganie* „monstru” [4, p. 94].

La observația lui J. Byck că unele sufixe feminine au dobândit valoare peiorativă: *-ină* (*boșcotină* „bătrân”, *arapină* și *cocordină* „țigan”); *-otcă* (*cenușotcă* „leneș”, *muierotcă* „efeminat”); *-ârcă (țopârcă)*, se poate replica că există și sufixe masculine devenite peiorative ca *–ete* (*ciumete, coclete, muciuflete, mârlete, tontolete*, sau *-ău* (*lingău, prostălau, tăntălău, țipălău*). Într-adevăr, multe feminine sunt peiorative, dar sunt folosite în mediul periferic sau au devenit arhaice. *Țopârcă*

este mai puternic depreciativ decât *țoapă*, dar există și varianta *țopârlan* cu perechea de gen *țopârlancă*, cu aceeași valoare semantică „persoană cu apucături grosolane”. Structurile indecente pot fi condamnate și stopate în numele bunului-simț sau sancționate, dacă intră în zona limbajului sexist sau a bullyingului (violența verbală).

Oportunitățile genului gramatical sunt folosite în literatura satirică și moralizatoare. Finalul substantivelor masculine este preponderent în consoană, iar al celor feminine, în vocala *-a*. Articolul hotărât (definit) pentru masculin este preponderent *-l*, iar al celor feminine este *-a*. În titlul fabulelor, necuvântătoarele sunt reprezentate prin substantive articulate, exprimând genericul, asociat cu un adjectiv: *Vulpea liberală, Vulpoiul predicator*, două substantive de același gen: *Mierla și bufnița, Boul și vițelul* (Gr. Alexandrescu) sau de gen diferit: *Bivolul și coțofana* (G. Topârceanu). Titlul, ca element de paratextualitate, actualizează sensul de bază al substantivului, în forma din manualul de zoologie, dar și sensul figurat din dicționarele explicative: *bivol* „un bărbat gras, mătăhălos și nesimțit” sau *vulpe*: „persoană vicleană, șireată”. Alegoria din fabule păstrează corespondența de gen între femeie și bărbat și animalul, pasărea, insecta corespunzătoare. În porecle, neconcordanța dintre genuri susține dimensiunea ludică a comunicării. Profesoara de matematică din filmul de succes *Liceenii* (1986) e numită de elevi, *Isoscel*, iar în lumea interlopilor un procuror este recunoscut sub numele *Portocală*.

Prezența unor forme asemănătoare admise la cazurile oblice în flexiunea substantivelor feminine terminate în -ică, precum și la substantivul masculin *vlădică* reprezintă o ofertă gramaticală generoasă pentru textele literare de inspirație istorică în realizarea culorii locale sau constituie forme anacronice, posibil amuzante (*mămucăi/mămuchii, vlădicăi/vlădicii/vlădichii*).

Genul numelor de animate (antroponime și zoonime) este motivat semantic și se exprimă prin terminații specializate. Sinonimiile, omonimiile și paronimiile apărute în flexiune, devin oportunități de expresivitate literară.

Bibliografie:

1. GALR, București: Editura Academiei Române, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, 2005, vol. I, p. 65. ISBN 973-27-1306-2.

2. GALR de bază. București: Univers enciclopedic, Gold, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”. 2016, p. 662. ISBN 978-606-704-138-5.
3. PAPU, E. Principiul feminin la Eminescu. În: *Poezia lui Eminescu*. București: Minerva, 1971, p. 8.
4. IRIMIA, D. Structura stilistică a limbajului oral. În: *Structura stilistică a limbii române contemporane*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p.37.
5. BYCK, J. Femininul peiorativ. În: *Studii și articole*. București: Editura Științifică, 1967, pp. 93-95.
6. PARASCHIVESCU, R. *Ghidul nesimțitului, cu un cuvânt de întâmpinare de Andrei Pleșu și cu un prolog în versuri de Șerban Foarță*. București: Humanitas, 2019. 190 p. ISBN 978-973-50-6405-1.